

ԱՐՑԱԽԻ ԹԱՆԳԱՐԱՆՆԵՐԸ

Բանալի բառեր՝ Պատմական Հայաստան, Արցախ, թանգարան, տեղեկատվական մշակույթ, մշակութային ժառանգություն, հոգևոր արժեք, ազատագրական պայքար:

Keywords: Historical Armenia, Artsakh, museum, informational culture, cultural heritage, spiritual value, liberation struggle.

Պատմական Հայաստանի նահանգների կամ աշխարհների շարքում Արցախը մեկն է նրանցից, որ շատ են արժանացել հին ու նոր, օտար ու հայրենի հեղինակների ուշադրությանը: Հիշենք թեկուզ հենց այն անունները, որոնցով այդ նահանգը կոչվել է տարբեր պատմաշրջաններում, իր քաղաքական կյանքի տարբեր հանգամանքներում: «Աղախ», «Արձախ», «Ծաղեից աշխարհ», «Ծաղեք»՝ սեպագրերի մեջ ու միջնադարյան հեղինակների երկերում, «Խաչեն», «Արեւելք», «Աղուանից կողմանք», նույնիսկ «Աղուանք»՝ հաջորդ շրջանի պատմագրության մեջ եւ, վերջապես, «Ղարաբաղ»՝ սկսած XIV դ. վերջից [Ուլուբաբյան, 1994, 7]:

Տեղեկատվական մշակույթի և սոցիալական հաղորդակցությունների զարգացման համակարգերում առանձնահատուկ նշանակություն ունեն գրադարաններն ու թանգարանները: Թեև թանգարանների և թանգարանային գործի մասին ուսումնասիրությունները սկսվել են անցյալ դարերում, սակայն թանգարանագիտությունը, որպես ուսումնագիտական առարկա, Հայաստանում լուրջ հիմքերի վրա դրվեց XXI դարի սկզբից՝ Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ Կուլտուրայի ֆակուլտետի «Գրականագիտության և մատենագիտության» ամբիոնում՝ «Թանգարանային գործ և հուշարձանների պահպանություն» բաժնի ստեղծումով (2001 թ.):

Թանգարանագիտական գրականության մեջ կամ ուսումնական հաստատություններում թանգարանի մասին տրվել են բավական շատ սահմանումներ, որոնք կարելի է համարել դրական երևույթ՝ կապված տվյալ գիտության և պրակտիկայի զարգացումների հետ: Այսպես՝ թանգարանների խորհրդի միջազգային կանոնադրության մեջ թանգարանը ներկայացված է ոչ առևտրային հիմնարկություն, որը ծառայում է ժողովրդին՝ հոգևոր և նյութական արժեքները հավաքելու, պահպանելու, ուսումնասիրելու և հասարակությանը ներկայացնելու համար: Մեկ այլ բնորոշում. ըստ Ն.Ֆ. Ֆեդոտովի «Թանգարանը ոչ միայն իրերի հավաքածու է, այլև անձերի (դեմքերի) եկեղեցի (տաճար)»: Կարելի է ավելի լայն առումով թանգարանը բնութագրել որպես սոցիալական հիշողության պահոց՝ ներառելով մարդկության պատմության ընթացքում ստեղծված մշակութային հարուստ ժառանգությունը [Սուքիասյան, 2021, 3, 8, 9, 14]:

Արցախի Հանրապետությունում կան տարբեր ուղղվածության բազմաթիվ թանգարաններ, այդպիսիներից են Տիգրանակերտի հնագիտական, Արցախի պետական (Ստեփանակերտում), Ասկերանի, Շուշիի, Մարտունիի, Մարտակերտի, Քաշաթաղի, Հաղարծնի՝ Արթուր Մկրտչյանի անվան, Քարվաճառի պատմաերկրագիտական, Զոհված ազատամարտիկների և Անհետ կորած ազատամարտիկների (երկուսն էլ՝ Ստեփանակերտում), Մարտունիի շրջանի Բերդաշեն գյուղի Մարտական փառքի թանգարանները, Հաղարծնի շրջանի Մեծ Թաղեր գյուղում՝ ԽՍՀՄ ավիացիայի մարշալ Արմենակ Խանփեդյանցի (Խուլյակով), Մարտունիի շրջանի Կոլխոզաշեն գյուղում՝ գեներալ, Խորհրդային Միության հերոս Միքայել Պարսեղովի, Ասկերանի շրջանի Ծաղկաշատ գյուղում՝ հայ ազգային ազատագրական շարժման գործիչ Նիկոլ Դումանի, Մարտունիի շրջանի Ննգի գյուղում՝ քաղաքական գործիչ Բոգդան Կունյանցի, Մարտակերտի շրջանի Կուսապատ գյուղում՝ ուսումնական և պետական գործիչ Ալեքսանդր Բեկզադյանի տուն-թանգարանները և այլն [Վիթիպեդիա: Արցախի հանրապետության թանգարանները]:

Արցախի պետական պատմաերկրագիտական թանգարանը երկրամասի գիտական, մշակութային, ազգագրական կարևոր օջախներից է: Այն հիմնադրվել է 1938 թվականին: Թանգարանի ցուցասրահներում և ֆոնդերում պահվում են հայ ժողովրդի և նրա արցախյան հատվածի նյութական և հոգևոր մշակույթի թվով 35 հազար պատմական արժեքներ՝ սկսած

վաղնջական ժամանակներից մինչև մեր օրերը: Արցախի պետական պատմաերկրագիտական թանգարանի ազգագրության բաժնում ցուցադրված են 19-րդ դարի և 20-րդ դարի սկզբին պատկանող գորգեր, մաֆրաշներ (անկողնապարկ), աղաման, ձիու չուլ, արցախցի կանանց ձեռքերով պատրաստած, գունային երանգների և զարդապատկերների բազմազանությամբ աչքի ընկնող ասեղնագործ իրեր: 1997 թ. թանգարանի որոշ ցուցանմուշներ, հատկապես բարձրարժեք ձեռագործ գորգերը, ցուցադրվել են Փարիզում, Մարսելում, Լիոնում: Այսպիսով, փաստերն ու մեկնաբանությունները վկայում են, որ 19-րդ դարում և 20-րդ դարի սկզբներին արցախահայ մշակույթը առաջընթաց քայլ է կատարում՝ իր մեջ ներառելով ժամանակաշրջանի առաջնային գաղափարները, հիմքում ունենալով ազգայինը: Թանգարանն իր մասնաճյուղերն ունեցել է Շուշիում, Մարտունիում, Բերդաշենում, Հաղորթում, Ասկերանում, Մարտակերտում և Բերձորում, որտեղ գործում էր նաև լավ կահավորված պատկերասրահ: Իրենցից մեծ հետաքրքրություն էին ներկայացնում Մեծ Թաղլարի օդային ուժերի մարշալ Արմենակ Խանփերյանցի (Մերգեյ Խուդյակով), Կոլխոզաշենի հրետանու գեներալ-գնդապետ Միքայել Պարսեղովի և Ծաղկաշատի Նիկոլ Դումանի տուն-թանգարանները [Բալայան, 2011, 219, 283]:

Մեկ այլ աշխատության մեջ Արցախի պետական պատմաերկրագիտական թանգարանի մասին այսպիսի տվյալներ կան, որ այն միակ օջախն է, որտեղ ներկայացվում է Արցախի պատմությունը հնագույն ժամանակներից մինչև մեր մեր օրերը: Իր հիմնադրման պահից՝ 1939 թ. թանգարանը կարողացել է ոչ միայն գոյատևել, այլ նաև հավաքագրել ու պահպանել ազգի դիմագիծը ներկայացնող նյութական և հոգևոր արժեքներ: Հավաքածուն կազմում է 50.000 թանգարանային առարկա: Հիմնական ցուցադրությունը սկսվում է Արցախի բնաշխարհը պատկերող տեսարաններով, որին հաջորդում է հնագիտության բաժինը: Այստեղ ցուցադրված են քարեդարյան գործիքներ, բրոնզի դարաշրջանի իրեր, ուրարտական ժամանակների կավանդակներ, արծաթե ու պղնձե հին դրամներ և այլն: Գրիգոր Լուսավորիչն Արցախում հիմնարկել է Ամարասը, որի լուսանկարի ու քարտեզի ցուցադրությամբ սկսվում է թանգարանի միջնադարյան բաժինը: Ազգագրության բաժնում ցուցադրված է արցախցու նահապետական ընտանիքը, գորգագործական հին դագափ, 18-20-րդ դդ. արցախյան ձեռագործ աշխատանքներ: Նոր և նորագույն բաժինները պատմում են արցախահայության մղած ազգային ազատագրական պայքարը Ադրբեջանի դեմ՝ 1918-21 թթ., 1920 թ. Շուշիի ողբերգական դեպքերը և Լեռնային Ղարաբաղի բռնակցումը Խորհրդային Ադրբեջանին: Մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում արցախյան համազգային շարժման, Ղարաբաղյան ազգային ազատագրական պատերազմի մասին պատմող բաժինները:

Գրիգոր Գաբրիելյանցի անվան երկրաբանության պետական թանգարանը հիմնադրվել է 2014 թ., որի ստեղծման նախապատմությունը պրոֆեսոր Գրիգորի Գաբրիելյանցինն է: Նա թանգարան ստեղծելու նպատակով Արցախին է նվիրել հանքաքարերի, լեռնային ապարների և օրգանական բրածո մնացորդների իր անձնական հավաքածուն: Թանգարանը տեղակայված էր 18-րդ դարում կառուցված շինությունում, որը խորհրդային տարիներին ծառայել է իբրև դեղատուն (Կանաչ դեղատուն): Ենթադրվում է, որ շենքի հիմնադիրը Փանահ խանն է և այն ծառայել է իբրև գրադարան, մեկ այլ վարկածի համաձայն՝ որպես մահմեդական դպրոց: Թանգարանում պահվում էր աշխարհի 40 երկրներից (Կանադա, Չեխիա, ԱՄՆ, Բրազիլիա, Պերու, Մարոկկո, Չինաստան, Հնդկաստան և այլն) ու ՌԴ-ի 20 մարզերից հավաքագրված 381 թանգարանային առարկա: Հիմնական ցուցադրությունը ներառում է լյումինեսցենցային սրահը, որտեղ տեղադրված են երկարալիք ու կարճալիք ուլտրամանուշակագույն ճառագայթներ արձակող 2 սաքսավորումներ, որոնց օգնությամբ այցելուները կարող էին դիտել հանքաքարերի լուսարձակումը: Կերպարվեստի պետական թանգարանը բացվել է 2013 թ.՝ պրոֆեսոր Գրիգոր Գաբրիելյանցի նախաձեռնությամբ և օգնությամբ: Թանգարանի հավաքածուն կազմված էր բացառապես նվիրատվություններից: Թանգարանի շենքը կառուցվել է Շուշիի նախկին Իջևանատան հիմքի վրա՝ պահպանելով վերջինիս ճարտարապետական առանձնահատկությունները: Հավաքածուն ընդգրկում է ավելի քան 580 թանգարանային առարկա: Հիմնական ցուցադրության առանձնահատկությունները է ներկայացվող աշխատանքների լայն աշխարհագրությունը. Արցախ, Հայաստան, Վրաստան, ՌԴ, ԱՄՆ,

Ֆրանսիա, Եթովպիա, Ինդոնեզիա, Մադագասկար և այլն: Մեծ արժեք էին ներկայացնում հատկապես թանգարանին նվիրաբերած նշանավոր արվեստագետների աշխատանքները (Մ. Սարյան, Գառու, Է. Շահին, Ժանսեն, Հ. Հակոբյան, Դ. Բուրյուկ, Ա. Սաֆոխին, Դ. Պլավինսկի և այլք):

Հաղորդի Արթուր Մկրտչյանի անվան հայրենագիտական թանգարանը հիմնադրվել է 1984 թ.: 1986-1991 թթ. թանգարանի տնօրենն էր, հետագայում՝ արդեն ԼՂ Գերագույն խորհրդի նախագահ Արթուր Մկրտչյանը: Թանգարանը նախ կոչվել է «Դիզակ», ապա Ա. Մկրտչյանի եղերական մահից տարիներ անց, վերանվանվել է Արթուր Մկրտչյանի անվան հայրենագիտական թանգարան: Հավաքածուն ընդգրկում է ավելի քան 7.670 թանգարանային առարկա: Հիմնական ցուցադրությունը ներկայացված է նախամուտքում և վեց սրահներում: Մուտքում տեղադրված է Հաղորդի շրջանի վարչատարածքային քարտեզ-մանրակերտը: Ցուցադրվում են Դիզակ աշխարհի պատմությունը: Առանձին վահանակներով ցուցադրված են Մարտական խաչի ասպետների և անհայտ կորած ազատամարտիկների լուսանկարները, ինչպես նաև՝ Արթուր Մկրտչյանի անցած ուղին:

Շուշի քաղաքի պատմության թանգարանը գործում է 1992 թ.՝ 19-րդ դարի կեսերին կառուցված առանձնատանը, որը խորհրդային տարիներին եղել է ծննդատուն, այնուհետև արևելյան գորգերի թանգարան: Հավաքածուն կազմում է ավելի քան 4.500 թանգարանային առարկա: Հիմնական ցուցադրությունը ներկայացնում է Շուշիի տարածաշրջանից գտնված հեյլենիստական ժամանակաշրջանի հարուստ հնագիտական առարկաներ, 19-րդ դ. կենցաղի առարկաներ և այլ փաստավավերագրեր, որոնք լուսաբանում են Շուշիի պատմությունը: Վերականգնված էր 19-րդ դ. Շուշեցի մեծահարուստ Թադեոս Թամիրյանի բնակարանի ներքին տեսքը: Առանձնահատուկ ներկայացված էր 1992 թ. մայիսի 8-ին Շուշիի ազատագրման ռազմական գործողությունը: Այստեղ տեղադրված էր մարտերի պատմությունը լուսային էֆեկտներով ուղեկցող՝ «Հարսանիք լեռներում» ռազմագործողության մանրակերտը:

Մարտունու պատմաեկրագիտական թանգարանը հիմնադրվել է 1981 թ.: Թանգարանն իր հիմնադրման օրվանից տարիանվել է 5 անգամ (վերջինը՝ անդարձ): Հավաքածուն ընդգրկում է 2.116 թանգարանային առարկա՝ բնության, հնագիտական, միջնադարյան, նոր և նորագույն շրջանների, ազգագրական և այլ բնույթի նմուշներ: Հիմնական ցուցադրությունը բաղկացած է 2 սրահից, որտեղ տարածաշրջանի պատմությունը ներկայացված էր հնագիտական, ազգագրական, միջին դարերի և նորագույն շրջանի նմուշների միջոցով [Հայաստանի և Արցախի թանգարանները, 2016, 236-256]:

Մարտունու շրջանի ճարտարի «Սևակ Ղուկասյանի անվան մարզամշակութային պալատ» ՊՈԱԿ-ում գործում էր պատմաեկրագիտական համայնքային գրադարան: Այն հիմնադրվել է 2001 թ. հունիսին՝ Արցախյան առաջին գոյապայքարից տարիներ անց: Թանգարանն իր հիմնադրման օրվանից տեղակայված էր մարզամշակութային պալատի շենքում, որը կառուցվել և շահագործման է հանձնվել 1962 թ. փետրվարին: Այն բոլոր ժամանակներում էլ ծառայել է որպես մշակութային տուն և հանդիսացել Երևանի Ա. Սպենդիարյանի անվան օպերայի և բալետի ազգային ակադեմիական թատրոնի շենքի մանրակերտը: Համայնքի բնակիչների նվիրատվության շնորհիվ թանգարանն ուներ 400 ցուցանմուշ: Մեկ ընդարձակ սրահում ցուցադրված էր ճարտարի պատմությունը (նախնադարյան, բրոնզե դար, միջնադար, նախահեղափոխական տարիներ, խորհրդային կարգեր, Հայոց Մեծ եղեռն, Հայրենական Մեծ պատերազմ, Արցախյան պատերազմներ): Կենտրոնական հատվածում լեգենդար գորահրամանատար Ավոյի լուսանկարն էր, որի ներքո թշնամու գնդակից խոցված իր բաճկոնն էր՝ անվա (հողաթաթաղ, սուրբ արյան հետքերով), որին հաջորդում էր Արցախյան պատերազմների ժամանակ ճարտարի գոհված ու անհայտ կորած քաջորդիների լուսանկարները՝ անցած մարտական ուղիներով: Հանդիպակաց պատին՝ համայնքի սոցիալիստական աշխատանքի հինգ հերոսների լուսանկարներն էր (Ադամյան Մուրեն, Առստամյան Մադաթ, Ավանեսյան Ղուկաս, Բաղդասարյան Դանիել, Մարգարյան Թևոս): Թանգարանում ցուցադրված էր նաև ճարտարի ամենաեկրարակյաց բնակչի՝ Ազիզյով տատիկի (104 տարեկան) լուսանկարը և հանդերձանքը՝ խլեղը (ըստ իմ հիշողությունների):

Թանգարանը ստեղծվել է 2004 թ. Նիկոլ Դումանի մահվան 90-ամյակի առթիվ: «Ազգային ժառանգություն» հիմնադրամը՝ ամերիկահայ բարերար Ժամեն Բոնիաթյանի աջակցությամբ, հայտնաբերել է Նիկոլ Դումանի տունը և վերածել թանգարանի: Հավաքածուն ընդգրկում է ավելի քան 300 թանգարանային առարկա: Հիմնական ցուցադրությունը բաղկացած է չորս բաժիններից: Սրահներից մեկը նվիրված է Նիկոլ Դումանի կյանքին ու գործունեությանը: Այստեղ ցուցադրվում են քարտեզներ, հայերի ազատագրական շարժումը լուսաբանող գծագրեր, լուսանկարներ, զենքեր, անձնական իրեր: Առանձին ցուցափեղկում ներկայացված է 1905-1906 թթ. Բաքվում հայ-թաթարական ընդհարումների վերաբերյալ փաստաթղթեր ու առարկաներ: Կենցաղային սրահում ցուցադրվող առարկաները՝ խնոցի, իլիկ, խեցեղեն, աշխատանքային գործիքներ և այլն, ներկայացնում են 19-րդ դ. Ղարաբաղյան կենցաղը: Պահպանված է տան ներքին կահավորանքը: Ուշագրավ է, հատկապես, ավանդական թոնրատունը, որտեղ կազմակերպվում են հաց թխելու արարողություններ:

Տիգրանակերտի հնագիտական թանգարանը գործում էր Տիգրան Մեծի հիմնադրած Տիգրանակերտ քաղաքի տարածքում (մ.թ.ա. I դ.) և տեղակայված էր 18-րդ դ. թվագրվող ամրոցում: Ամրոցը 19-րդ դ. ծառայել է որպես ռուսական զինանոց: ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արցախի արշավախումբը 2005 թ. հայտնաբերել է Հայոց արքա Տրգրան Բ Մեծի (Ք.ա. 95-55 թթ.) Արցախում հիմնած Տիգրանակերտ քաղաքը: Այն Տիգրանի անունը կրող միակ բնակավայրն էր, որի տեղը ճշգրտորեն պարզված էր, և որը ենթարկվում էր հնագիտական հետազոտության: Թանգարանի հավաքածուն ընդգրկում է շուրջ 600 թանգարանային առարկա: Հիմնական ցուցադրությունը ներկայացնում է Տիգրանակերտի պեղումները:

Շուշիի արվեստի կենտրոն. Գորգի թանգարանի շենքը եղել է 1827 թ. շվեյցարացի ավետարանական քարոզիչների Շուշիում հիմնադրած՝ Հայաստանում երկրորդ տպարանը, որի գործունեությունն ընդհատվել է 1920 թ., երբ Շուշին փոխանցվել է Ադրբեջանին: Շենքը հրդեհվել է, գույքը՝ թալանվել: 2007 թ. Արցախի կառավարության որոշմամբ՝ շենքը տրվել է արմատներով արցախցի, մոսկվաբնակ Սարգսյանների ընտանիքին՝ վերականգնելու նպատակով: 2013 թ. տեղի է ունեցել պաշտոնական բացումը՝ որպես Շուշիի արվեստի կենտրոն: 2013 թ. Արվեստի կենտրոնի բացումից հետո, Շուշիի գորգի թանգարանի մի մասը տեղափոխվել է այստեղ: Այն գործում էր որպես առանձին թանգարան՝ ներառելով 17-20-րդ դդ. 50-ից ավելի գորգ և 300-ից ավելի հնագիտական առարկա: Հիմնական ցուցադրությունը ներկայացնում է ավելի քան 80 գորգ, ինչպես նաև ժամանակագրական սկզբունքով հերկայացնում էր հնագիտական առարկաներ՝ խեցեղեն, դրամներ, զարդեր, բրոնզե դարի այլ իրեր [Հայաստանի և Արցախի թանգարանները, 2016, 236-256]:

SUMMARY

The informational role of museums in the development of education and social communications is of great significance. Based on the results of scientific research, as well as my own studies, I have been able to provide an overview of the museums of Artsakh. However, this information, while systematic, remains incomplete. A comprehensive account is unattainable, as cultural genocide and acts of vandalism were committed in Artsakh on three occasions between the 1990s and 2023, the evidence of which continues to be examined.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Բալայան Վ., Արցախի պատմությունը հնադարից մինչև մեր օրերը / Խմբ. Գ.Մ. Գեղամյան, Երկրորդ լրամշակված հրատ, Երևան, «Զանգակ-97», 2011, 336 էջ + 32 էջ ներդիր:
2. Հայաստանի և Արցախի թանգարանները: Տեղեկագիրք, Երևան, Առեղիտ, 2016, 258 էջ:
3. Ուլուբաբյան Բ., Արցախի պատմությունը, Երևան, Մ. Վարանդեան, 1994, 378 էջ:
4. Սուքիասյան Գ., Թանգարանագիտության հիմնահարցեր, Երևան, Հեղինակային հրատ., 2021, 64 էջ:
5. Վիքիպեդիա: Արցախի հանրապետության թանգարանները, [Էլեկտրոնային հրատարակություն] URL: <http://surli.li/ffpscvcv>, 16.12.2024: